

Törensellik ve Toplumsal Yaşamın Koreografisi: Malinowski'nin Etnografik Yas Anlatısı

Çağlar ENNELİ*

Özet

Günümüzde başta sosyal antropoloji olmak üzere merkezinde toplulukların ve topluluk yaşamlarının yer aldığı sosyal disiplinler giderek artan bir eğilimle praksislerin ve akış halindeki toplumsal formların değerini keşfediyor. Bu eğilim toplumsal birlikleri katı bir 'olma' gerçekliği yerine Weberci bir paradigma içerisinde bağlamsal 'oluş-akış' çerçevesine yerleştiriyor. Bu makalede sosyal antropoloji içerisinde bu eğilimin yetkin bir örneğini sunan James'in toplumsal yaşamın koreografisi kuramını ele alacağım ve Malinowski'nin etnografik çalışmasında ayrıntılı şekilde betimlediği yas töreninde bir tür disiplinler önceden haber verici mahiyette bu kuramın izlerinin bulunduğunu ileri süreceğim. James'in öne sürdüğü toplumsal form kavramı, kurumsal ya da sistemsellik birlik olma biçimlerinden farklı olarak hareketli bir törensellik barındırıyor ve bu minvalde sanatın sanat antropolojisi içerisinde bir kez daha yeniden keşfedilmesini akla getirir biçimde performanstan, tiyatrodan, dramdan ve en önemlisi koreografiden bahsediyor. Sonuncusu yani koreografi özellikle değerli çünkü bu kavram etrafında toplumsal yaşamın niyet edilen ve edilme-yen gündelikliliğinin de anlaşılabilirliği ve araştırılabilirliği iddia ediliyor. Haliyle bu iddia yazılı veya sözlü dili aşan bedensel bir alışkanlığa ve belleğe yaslanarak yeni teorinin gündelik hayat ve akışa dönük eğilimlerinin tamamını barındırıyor. Malinowski'nin yas töreni anlatısı, bu makalede böylesi bir eylemsel birliğin içerisinde yorumlanıyor. Bu doğrultuda ilk kısımda aşına olmayan okuyucu için sosyal antropolojiyi konunun bağlamına oturtan kısa bir çerçeve de sunuluyor.

Anahtar Kelimeler: Akışkan toplumsal birlikler, törensellik, koreografi, Malinowski, yas töreni.

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü.

Ritualisation and Choreography of Social Life: Malinowski's Ethnographic Account of Mourning Ceremony

Abstract

In these days, social disciplines and particularly social anthropology with their center on communities and community lives have been seeking practices and social forms in flow. Rather than interpreting social unities as they are in concrete and definite formations, with the inspiration of Weberian paradigm, this approach values them as a contextual process of becoming and flowing. In this article, I will focus on social anthropological version of this growing approach which is James's theory of choreography of social life and argue that Malinowski's detailed account of mourning ceremony in his ethnographic work has roots in itself for it. James's conceptualisation of social form consists of dynamic ritualisation rather than institutional and systemic community formations and mentions performance, theatre, drama, and most significantly choreography as a reminder of rediscovery of the arguments of anthropology of art. To me, social choreography is particularly important since it is argued that intentional and unintentional becomings of daily lives can be sought by means of it. Malinowski's narration of mourning ceremony is, in this article, interpreted as a form of social choreography. Initially, however, there is a short account in the article for unfamiliar readers that locates social anthropology in context.

Keywords: Social forms in flow, ritualisation, choreography, Malinowski, mourning ceremony

Sosyal Antropolojiye Dair Kısa Birkaç Not

Sosyal ve kültürel antropoloji disiplinlerini, Monaghan ve Just'ın (2007) altını çizdiği gibi etnografi adı verilen derinlemesine bir alan araştırması ve araştırma yapılan topluluğun arasına uzun süreli katılıma dayanan araştırma pratiği ile diğer sosyal bilimlerden ayırmak alışıldık bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım bir bakıma antropolojik yöntemin disiplinel eşsizliğine vurgu yapmaktadır. Etnografi, her şeyden önce, belirtildiği gibi, araştırılan topluluk yaşamına uzun süreli katılımı içerisinde barındırır. Belirli bir sorunsal etrafında standardize edilmiş bir soru kâğıdının uygulanması değil bilgi vericilerin gündelik yaşam karşılaşmalarına dâhil olunan yapılandırılmamış sohbet ve soru sorma pratiği bu katılıma eşlik eder. Bir bakıma araştırma araya aracı almayan dolaysız bir soruşturmaya dayanır. Bu sebeple etnografinin araştırdığı topluluğun dilini öğrenmesi ve kullanması disiplinel bir gereklilik olarak ele alınır. Toplamda topluluğun kendi sorunsalının merkezde tutulduğu bir araştırma anlayışı ortaya çıkar. Kısaca belirtilen bu yaklaşım aslen 20. yüzyılın hemen başında Malinowski tarafından formüle edilmiştir. Dahası Malinowski'nin katılımlı gözlem ve dolaysız soruşturma ilkeleri üzerinden formüle ettiği etnografik alan araştırması pratiği ile modern sosyal antropolojinin kuruluşu alışıldık bir şekilde eşleştirilir (Firth, 1957; Kuper, 1997, s. 1). Her ne kadar disiplinel ilginin Afrika'da yoğunlaşması ile hem Malinowski'nin Yeni Gine'yi merkeze alan etnografik yaklaşımı hem de bir öncül araştırmacı-kuramcı

olarak kendisi 1960'ların başına kadar neredeyse unutulmaya yüz tutacak şekilde bir kenara bırakılmış olsa da günümüzde parıldayan birçok yaklaşımın izlerinin, bu makalede onun yas anlatısı üzerinden benim yapacağım gibi, Malinowski'de bulunabileceği ve bir anlamda bu büyük kurucunun metinlerinin bir kez daha keşfedilebilir oldukları iddia edilebilir.

Disiplini kanımca diğerlerinden ayıran bir diğer özgünlüğü de kültürel göreliliğe yaptığı vurgu ve bu kavram etrafında farklı toplulukların değerlerini, düşünce ve tutumlarını, duygularını ve davranış örüntülerini belirli bir merkezi (genelde de Batılı) değerlendirme çerçevesine oturtmamaya dönük çabasıdır. Buradaki değerlendirme çerçevesinden kasıt mevzubahis edilen topluluk yaşamının etik bir doğruluk-yanlışlık ve iyilik-kötülük ekseninde ele alınmasıdır. Bunun yerine antropolojide ilgili topluluğun kendi kendisine dönük değerlendirme anlatıları ve pratikleri merkezdedir. Kültürel görelilik herhangi bir üst değerlendirme ölçütünün bulunmamasının ifadesi olarak okunabilir ve bu haliyle kavram antropolojik bilginin ne'liğine dair epistemolojik bir çerçeve çizer.

Malinowski'den önce antropolojinin durumunu ele alan kısa bir değerlendirme bu öncünün hangi yaklaşımlarla hesaplaştığının gösterilmesinde ve kültürel görelilik kavramının içeriğinin derinleştirilmesinde yardımcı olacaktır. 19. yüzyıl insana ve topluma dair bilgi toplamanın olanaklılığı üzerine sağlam bir mutabakatın izlerini taşır. Bu yüzyılda, Morrison'un (1995) işaret ettiği üzere, insanın doğası üzerine dile getirilen felsefi tartışmalar yerini insani gerçekliğin veriye dayanılarak ortaya konulması çabasına bırakmıştır. Bir anlamda toplumun bilimsel bir usule dayanılarak araştırılması hevesi ve buna uygun köklerin atılma çabası 19. yüzyıl sosyal bilim yaklaşımlarını önceki arayışlardan keskin bir biçimde ayırır. Burada aynı yüzyıl içerisinde doğal bilimlerde gözlemlenen ve sonuçları toplumsal yaşama akseden endüstri devrimi gibi bir sıçramanın da özendirici olduğunun altı çizilebilir. Benzer nitelikte bir sıçramanın neden-sonuç zincirine eklenilebilen bir toplumsal harita çıkarmada tekrarlanabileceğine dönük bir inancın varlığı da bu aşamada kritiktir. Bu doğrultuda Fransa merkezli Henri de Saint-Simon (1760-1825), Auguste Comte (1798-1857) ve Emile Durkheim'da (1858-1917) karşılığını bulan pozitivist bir sosyolojik epistemoloji kurma çabası dikkat çekicidir. Bu yaklaşım kabaca toplumsal formların peşinde koşan ve bunların arasındaki ilişkileri bir neden sonuç zinciri içerisinde açıklamaya çalışan bir eğilimdedir¹.

¹ Morris'in (2004) vurguladığı şekliyle hemen hemen aynı döneme denk gelen Alman İdealizmi ve onun insani bilginin dışavurulmasında ve elde edilmesinde altını çizdiği sezgi ve anlam gibi kavramlarda kritik önemdedir (s. 95-97). Yalnız toplumsal aktör, yorum ve anlama yaptığı vurguyla bu hareketle ilişkilendirilebilecek Max Weber'in (1864-1920) neredeyse 1960'lara kadar göz ardı edilmiş ve bu tarihten sonra Weberci bir paradigmatik dönüşüme sebep olacak şekilde yeniden keşfedilmiş olması, bu damarın toplumsal konuları pozitivist bir nedensellik ilişkisi içerisinde ele alan 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yarısındaki hâkim yaklaşım karşısında ikincil kaldığının işareti olarak değerlendirilebilir.

Doğal bilimlerin yarattığı heyecanın, esasen Batılı olmayan ve o zamanlar kolaylıkla “ilkel” veya “vahşi” diye isimlendirilebilen küçük ölçekli topluluklara odaklanan antropolojideki ilk yansıması 19. yüzyıl boyunca takip edilen evrim ve onun kadar etkili olmasa da 1920’li yıllara kadar süren yayılcılık kuramlarıdır. Bu “ilk” topluluklarda, akrabalık ve soy yapılanmasına dayalı toplumsal organizasyonlar hâkimdir ve bu haliyle Batılı kurumsallaşma örüntülerinin izi dahi bulunmaz. Dahası “ilkel” yaşam “bilimsel” bilgi etrafında değil büyü ve dinsel bir gerçekçilikle Bruhl’un deyişiyle (aktaran Morris, 2004, s.294) “mistik deneyim” içerisinde geçmektedir. Bu durumlardan hareketle evrimcilik, “ilk” toplulukların Batılı bir gelişmişlik tahayyülü ile gelişmişliklerine göre merdiven (ladder) basamaklarına yerleştirdikleri bir kuram sunar ve ilkel toplulukları Batılı gelişmişliğin köklerinin araştırılması için değerli bulur. Öte yandan, Kuper’in (1997) işaret ettiği üzere, yayılcılık Elliot gibi antropologlar üzerinden kadim uygarlık merkezleri fikrini ve buralardan yayılan kültürel örüntülerin araştırılmasını önermektedir (s. 4).

Ne yazık ki evrimci kuram özellikle Almanya’da anti semitist ırkçı programlar tarafından hızla emilir (Poliakov, 2011: 361-379). Bunu özel olarak kuramın hatası şeklinde değerlendirmek elbette doğru olmaz ama onda Batılı olmayan toplulukların ve Batının ötekilerinin veya yabancılarının şu ya da bu ölçekte geriliğinin ve hatta insani değerinin siyaseten sorunsallaştırılıp araçsallaştırılmasına müsait bir nüvenin bulunduğu da bir gerçektir². Zaten kuram, Batı merkezli bir gelişmişlik sınıflamasını Batılı olmayan topluluklara tatbik edişi ve bunu sarıh bir tarihsel bağlantı içerisinde değil yarı veya düzmece bir tarihsellik (pseudo-history) ile ifa edişi üzerinden yoğun biçimde eleştirilecektir.

Hemen 20. yüzyılın başında bu kuramların tasfiye edilmesine sebep olan bir Britanya ampirizmi doğar ve kendisiyle özdeş işlevselci kuram içerisinde yükselir. Malinowski’nin de içerisinde yer aldığı bu yükseliş kuramsal reçeteler yerine alan araştırmasını, Pala’ya (2004) göre, sosyal antropolojinin alameti farikası yapacaktır. Bu aşamada alan araştırması, kolonyalizmin bir sonucu olarak süratle kaybolmakta olan “ilkel”lere vurgu yapmakta ve bu insanlara dair öncelikli ve acil veri toplanmasını bir zaruret olarak görmektedir.

İşlevselci kuramın alan araştırması ile eşzamanlı ortaya çıkışı, antropolojik epistemolojinin herşeyden önce derinlemesine alan çalışmasına dayalı bir şekilde veri toplamak üzerine her şeyden kurulmasını sağlamıştır. Evrimci spekülasyon tarih yaklaşımı ile hesaplaşılması da bu kuramı özünde tarihe ve geçmişe karşı mesafeli duran senkronik analizlere yönelmiştir. Zamanın durduğu hissi ve bir anın adeta

² Poliakov (2011), “Darwin’in daha 1889 gibi erken bir tarihte, bütün Avrupa ülkelerinin militaristlerinin baş otoritesi haline gelmeye başla[dığını]” (s. 372) vurgulamaktadır. Öte yandan, 19. yüzyıl Avrupasında saf ırk fikrinin doğuşu ve gelişimi içerisine yalnızca evrimci antropolojiyi değil dönemin Kant gibi kimi felsefecilerini ve Wagner gibi kimi sanatçıları da yerleştirir Poliakov.

topluluğun resmi çekilirmişçesine betimlenmesi işlevselci etnografinin temel karakteristiğidir. Fakat daha da önemlisi bu ampirik yaklaşım, kültürel görelilik kavramı etrafında toplulukların keskin bir hiyerarşik gelişmişlik sıralamasına oturtulmasına tepki gösterecektir. Kısacası, kültürel görelilik ile topluluklara yaklaşım, evrimci basamaklardan işlevselci ve ardından yapısal işlevselci mozaik (mosaic) modeline çevrilecektir: Birbirinden farklı, farklılıkları içerisinde zengin, büyük insan doğasının çeşitli tezahürleri olarak topluluklar modeli³.

İşlevselci ve yapısal işlevselci sosyal antropoloji okulları, soy temelli örgütlenen somut kabile yaşantısını etnografik veriler üzerinden sıkı bir biçimde formüle etmekte fevkalade başarı kazandılar. Bu yeni topluluk anlayışı, din, ekonomi, siyaset ve sanat gibi “ilkel” topluluk formlarını soydan gelme üzerinden tanımlanan birlik biçimlerine, aralarında işlevsel bağlantılar olacak şekilde oturtular. Aradan geçen zaman içerisinde ağırlık kazanan yapısalcılık ve aktör temelli etkileşimcilik gibi disiplinel kuramsal gelişmeleri bir yana bırakarak bugün sosyal antropolojide toplumsal birlik kurma biçimlerinin giderek akışkan ve performatif formlar temelinde tanımlanmakta olduklarının altı çizilebilir. Bu, mensubiyet biçimlerinin katı toplumsal formlar yerine geçişken ve gündelik oluş biçimleri ile ifade edilmesine geçiş olarak değerlendirilebilir.

Bir sonraki kısımda, bu yeni eğilimi sosyal antropoloji içerisinde konumlandıran James’in (2013) kuramını, Trobriand adalarında yaptığı disiplin için öncül kabul edilebilecek ilk etnografik alan çalışması ve bunun sonucunda ortaya çıkardığı birçok etnografik alan yazımı üzerinden sosyal antropolojinin kurucusu sıfatını kazanan Malinowski’nin ilk dönem yazılarından biri olan Vahşilerin Cinsel Yaşamı (1992) etnografisi üzerinden kısaca anlatmaya ve performans dayalı bu yeni kuramsal eğilimin köklerinin disipline mal olmuş eski verilerde bulunabileceğini göstermeye çalışacağım. Bu bir yandan da kültürel göreliliğin üzerine inşa edildiği “ilkel” topluluk yaşamına dair veri temelli bir örnekleme sunacaktır. Burada ele alacağım tartışmadan hem çok daha fazlasının hem de ele aldıklarımın çok daha derinlemesine tetkikinin Malinowski yazınında bulunabileceğine şüphe yoktur⁴. Bu haliyle

³ Toplumların bir mozaik modeline göre tasviri de sonradan ciddi biçimde eleştirilmiştir. Keesing’in (1981) belirttiğine göre yerel toplulukların birbirinden ayrı, temassız ve izolasyon içerisindeki tasviri hatalıdır, Bu yaklaşım, zaman içerisinde hiç değişmemiş neredeyse antik bir ilkel kültür tasviri yaratmaktadır. Halbuki insanlar hiçbir dönemde birbirlerinden yalıtılmış değillerdi ve tam tersine birbirlerine geniş bir ekosistem içerisinde değiş tokuşları ile bağlantılıydılar. Hatta zaman içerisinde birbirlerine dönüşmekteydiler. Bu eleştiri Wolf’un (2010) izole ilkel kabileler tasvirinin Batılı bir tasavvur olduğu tezi ile de desteklenmektedir.

⁴ Sözelimi bu makalede yer ayırmamış olsam da kanımca bugün “düşünümsellik” olarak isimlendirilen bir etnograf tutumunun izleri de Malinowski’de bulunabilir. Düşünümsellik yalın bir biçimde, Davies’in (1999) tanıttığı şekliyle, araştırmacının araştırmasını devamlı sorguladığı ve “doğru yolda mıyım?” sorusunu her aşamada kendisine sorduğu ve diğer yandan veri “üretiminde” kendi değer bazlı tandanslarının dahlini sorguladığı bir yöntemsel ilkeye karşılık gelir. Bu ilke, sosyal bilimlerde veri elde etmenin araştırmacının alandaki varlığından ve onun bir toplumsal aktör olarak önkabullerinden bağımsız olmadığını tam tersine bunların

altını çizeceğim Vahşilerin Cinsel Yaşamı etnografisindeki yas törenselliği anlatsı, günümüz sosyal antropoloji kuramında itibar kazanmış olan kimi yaklaşımların köklerinin eskide bulunabileceğine dair tezimi ortaya koymamı sağlayacak subjektif bir seçime dayanmaktadır.

Performans ve Toplumsal Koreografi

Malinowski'nin 1915-16 ve 1917-18 yılları arasında alan araştırmasını yaptığı Trobriand Adaları belirli bir coğrafyaya yayılmış çok sayıda köyden oluşan kendi ifadesi ile anayanlı topluluklardır. Soy temelli örgütlenmekte ve soyun izini katı bir biçimde kadın çizgisinden sürmektedirler. Bununla birlikte bu soy gerçeğine evlilik bağı ile ortaya çıkan babayerli bir yerleşim örüntüsü eşlik etmekte ve bir anlamda soyun devamını sağlayan köyün kadınları evlilik ile eşlerinin mensup oldukları soyun yaşadığı diğer köylere dağılmaktadır. Bu karmaşık topluluk örgüt-

alan çalışmasının merkezinde yer aldığını belirten yöntemsel bir tartışmaya bir tür savunma yaratıcı mahiyettedir. Ayrıca, düşünömsellik kavramı nesnellik tartışmasını araştırmacının sahip olduğu değerleri araştırmaya dâhil etmemesi gibi idealize edilmiş ve sorunlu bir bakıştan uzaklaştırıp bunların araştırmaya dahlinin devamlı sorgulandığı sürece dair bir diken üstü araştırmacı tutumuna doğru genişletir. Bu tutum başından sonuna antropolojik yazını, araştırmacının araştırmasının ve kendisinin eksikliklerini sürekli itiraf ettiği bir tonla donatır ve araştırılan topluluk ile araştıran kişi arasında bir bilgi iktidarı kurmayı ortadan kaldırmasa da zorlaştırır. Antropolojik yazın bu haliyle her şeyi bilen değil bilmediklerini ortaya koymaya hevesli alçakgönüllü bir araştırmacı tavrı tanımlar. Malinowski'de bu modern düşünömsellik temelli nesnellğin izlerinin bulunabileceği kanısındayım. Makalenin asıl meselesi bu tutum olmadığı için bu düşüncemi geniş çaplı bir gerekçelendirmeye oturtmayacağım. Yalnızca şu birkaç alıntıyı bu minvalde değerlendirmeye sunuyorum: "Bilimsel çalışan her titiz gözlemcinin yalnız bildiklerini ve tüm öğrendiklerini anlatması değil, bilgisindeki bilincine vardığı boşlukları, alan araştırmasının başarısızlık ve eksikliklerini de göstermesi gerekir" (Malinowski, 1992, s. 15). Bu metodolojik tutumun hemen ardından aynı yerde Malinowski etnografisinin kimi eksikliklerini aktarır: "Her şeyden önce, doğurta ve kadının gebeliğe ve doğuma karşı tutumu üzerine edinebildiğim bilgilerin oldukça yetersiz olduğunun farkındayım. Doğum döneminde babanın davranışı ve erkeğin bu olay karşısındaki ruhsal tutumu da istediğim kadar iyi araştırılmış değil. Daha az önemli pek çok nokta uzmana yalnız bilgilerin eksik olduğunu değil, boşlukları doldurmak için daha ileri araştırmaların gerekli olduğunu da açıklıyor" (Malinowski, 1992, s.16). Bu iki kısa alıntıda Malinowski, kendisini veri toplama sürecine dahil içerisinde sorunsallaştırmasa da araştırmasının eksikliklerine dönük bir tutum sergiliyor. Sonradan bu tutumun içtenliğine Malinowski'nin ölümünün ardından yayınlanan kişisel günlüğünün (1989) gölgesi düşecektir zira günlüklerinden onun etnografik çalışmaları sırasında bir arada bulunduğu insanlar hakkında hiç de olumlu olmayan ve hatta belli yerlerde hakaretimiz düşüncelere sahip olduğu ortaya çıkacaktı. Bu yayının ardından sorun bir anda Malinowski'nin parıltılı etnograf imajına dair yüklü bir tartışmaya dönüştü (Firth, 1989). Bizim açımızdan ise o eşsiz betimlemelerin arkasındaki düşünömselliğin sorgulanması önem arz etmektedir. Kendi açımdan bu günlüklerin, Clifford'un vurguladığı gibi etnografik karşılaşmaların karmaşıklığına (aktaran Firth, 1989, s. XXX) dair önemli bir aktarım sunduğuna inanıyorum ve Hoebel'in yaklaşımıyla "naif bir öz-terapi aracı" (aktaran Firth, 1989, s. XXIV) olarak değerlendirilebileceğini düşünüyorum. Kendi alışıldık yaşamından, alışkanlıklarından ve arzularından uzakta zamanı için uzun sayılabilecek bir alan araştırması içerisinde, bir etnografin avuntusu. Yine de Malinowski'nin günlüklerinin düşünömsellikle ilgili burada yazdıklarına ciddi bir şerh koyduğu açıktır.

lenmesi, bir Trobriand köyünü baskın soyun erkekleri, onların eşleri ve belli bir yaşa kadar yanlarında kalacak olan ve sonra asıl soyunun yani annesinin köyüne dönecek olan çocuklarından ve soyun evlenmemiş kadınlarından ibaret kılar. Kadınlar kendi köylerinden uzakta soylarının yeniden üretimine katılırlar. Bu bizdeki zamansal ve mekânsal merkezleşmeye dayalı iktidar örüntüsünden çok farklı işleyen ve kadınların mobilizasyonuna dayalı bir siyasal gerçeklik yaratır. Bunun üzerine toplumsal yaşamı anlamlandırma ve ilişkileri gerçekleştirmede büyüünün oynadığı kapsamlı rolün oturması toplumsal yaşamı, kapsamlı bir kara büyü ve cadılık şüphesinin, suçlamalarının ve aksini ispata dönük performansın alanı haline getirir.

Antropolojik toplulukların büyü ile kurdukları temas ve gerçekliklerini büyü ile anlamlandırmaya meyilleri 19. yüzyıl antropolojisinin kimi öncülerinin ve daha da kapsamlı bir biçimde önce Malinowski ve ardından Evans-Pritchard'ın ilgililerine mazhar olmuştur. Burada halihazırda Malinowski üzerinden meseleyi problematize etmeye çalıştığım için bu büyüsel gerçeklik konusuna, Evans-Pritchard'ın Azande etnografisinde (1976) verdiği bir örnek üzerinden girmeyi tercih ediyorum. Azandeler, Evans-Pritchard'ın gözlemine yansıdığı şekliyle, bir araya gelip oturdukları hasırdan yapıma barakaları çöküp de içerisinde yer alan kişiler yaralandığında bu durumu etrafta dolaşan ve içeridekilerden en az birini hedef alan büyüünün varlığına delalet görürler. Evans-Pritchard, zaman içerisinde eskimesi ve temelinin termitlerin saldırısına uğraması sebebiyle barakanın çöktüğüne işaret ederken yerliler bu durumun farkında olduklarını ama bunun neden tam da o anda içerisinde o belirli kişiler otururken barakanın çökmüş olduğunu açıklamada yetersiz kaldığını belirtirler. Benzer şekilde köylük çayırdaki yürümekte olan birisinin ayağına diken batması "bilimsel" mahiyette herkesin çıplak ayakla dolaşmasına atfedilebilirken Azandeler neden herkes çıplak ayakla dolaşırken özellikle o kişinin başına bu talihsizliğin geldiğini açıklamakla ilgilenmektedirler. Ampirik gözlem bu konuda sessiz kalırken büyü bu açıklamayı sağlamada mahirdir: çünkü o kişiyi hedef alan kötü amaçlı bir büyü yapılmıştır.⁵

⁵ Bu ve bunun gibi etnografik gerçeklikler önce büyüünün "ilkel" topluluklar için bilimin kapladığı alana benzer bir alanı işgal edip etmediğinin sorunsallaştırılmasına (Malinowski, 2000) ve sonrasında Horton (1993) gibi yetkin etnografların elinde büyü ve bilimin epistemolojileri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar üzerine kapsamlı iddiaların ortaya atılmasına kaynaklık etmiştir. Muteber bir yapma-etme biçimi tanımlayan, teknolojik çıktılarını "sıradan" insanın yaşamına akseden ve açık bir neden-sonuç ilişkisi üzerine oturan Batılı bilim retoriği ve pratiğinin keskin bir belirsizliğe oturtulan ve "hurafelerle" örülü görülen büyü ile, Batılı bir akademik disipline karşılaştırılması, yadırgatıcı bir meydan okumadır. Britanya evrimci ekolünden Tylor (1832-1917) ve Frazer'ın (1854-1941) bilimin tepede yer aldığı büyü-din-bilim hiyerarşik taksonomileri, Batılı medeniyetin bilimsel alanının üstünlüğünü onarken Malinowski ile başlayan eğilim bu hiyerarşinin kırılmasına sebebiyet vermiş, kültürel görelilik yaklaşımına mal edilebilecek bir duyarlılıkla gelişmiş olduğu düşünülenler dahil farklı toplulukların toplumsallık formlarında gömülü veya baskın büyüsel gerçekliğin bilimden hiç de eksik olmayan işleyişinin altını çizmiş ve Batılı bilimsel uygarlık çerçevesine meydan okuyucu bir duyumsamanın köklerini sosyal antropoji disiplinine ekmiştir.

Burada Malinowski'nin Vahşilerin Cinsel Yaşamı etnografisinde (1992; orijinalinin yayım tarihi 1929) bir Trobriandlı erkeğin ölümünde ortaya çıkan yas ve yasin teatral ve performatif ifadesini, bugünün performans ve tiyatro antropolojisinde öne çıkan yaklaşımın ilk ifadelerinden biri olarak konumlandırmak istiyorum. Malinowski'nin anlatımıyla:

Ölünün asıl [anayanlı] akrabaları [ölümün ardından] bir tabuya tabi olurlar: cesetten uzak durmaları gerekir, onu ne yıkayabilir, ne süsleyebilir, ne okşayabilir, ne de gömebilirler; çünkü ona dokunmaya kalkıştıklarında, hatta yalnızca yaklaşmaya niyetlendiklerinde, hastalık ve ölüm getiren uğursuz etkiler onları da bulur (s.127) (*köşeli parantezler benim*).

Burada ölen akrabalarına dokunmayan asıl akrabalar ile yabancılar arasında bir ayırım yapılmaktadır. Kendi soydaşları olan yakın akrabaları ölüme sebebiyet veren uğursuzluğun kendilerine bulaşma ihtimalinden dolayı ölü ile temastan sakınırlar. Diğer yandan yakın akrabalar için uygunsuz olan yalnızca ölüleri ile temas kurmaları değildir:

Ana tarafından akrabalar (veyola'lar) kendi insanlarından olmuşlardır, bir üyenin kaybıyla bütün altklanları yara aldığından her bireyin içi yanar. ... Acılarını saklamaları gerekmediği halde bununla gösteri yapamazlar. Her tür yas gösterisinden bu kaçınma, gerçek akrabaları, onlardan sonra da altklanın bütün üyelerini, hatta ölenin bütün klandaşlarını kapsar (s.127).

Malinowski'nin bu etnografik anlatımı bizim bekleyebileceğimiz bir yas görüntüsünün yani ölüye en yakın olanların yasa en doğrudan ve içli katılımının tam zıttı bir mahiyettedir. İçleri yananlar ölülerine ne dokunabilmekte ne de onun için abartılı sayılabilecek bir yas törenselliği içerisine girebilmektedir. Yine de bu durum Trobriand Adalarında yasin görünmediği anlamına gelmez:

Yerlilerin anlayışına göre, dulun, çocukların ve evlilikle edinilmiş akrabaların ölüyle ve cesetle ilişkisi tamamen farklıdır. Geçerli ahlak, bu kesimin üzüntü duymasını, kendini ölümlerle bir şeyden mahrum bırakılmış hissetmesini ister. ... Onların üzüntüsü *veyola'nın* (ana tarafından akrabasının) üzüntüsü gibi kendiliğinden değildir, tam tersine, edinilmiş yükümlülüklerden ileri gelen, neredeyse yapay bir görevdir. Bunun için de bunlar üzüntülerini gözle görülecek biçimde apaçık sergilemek, görünür işaretlerle kanıtlamak zorundadırlar. ... Böylece son derece tuhaf bir seyirliğe neden olan ilginç bir durum doğar: Önemli bir adamın ölümünden birkaç saat sonra bütün köy kazanmış kafaları ve kalın bir tabaka halinde kurum sıvanmış vücutlarıyla umutsuz şeytanlar gibi uluyan insanlarla dolar. Bu insanlar ölüyle akraba *değildirler* ve aslında hiçbir kayba uğramamışlardır. Bunun tam tersine bir başka grup her zamanki giysileri içindedir, bunlar görünüşte sakin ve metindirler ve sanki hiçbir şey olmamış gibi davranırlar. Ölenin altklanının ve klanının üyeleridir bunlar, asıl üzülenlerdir. Böylece gelenek ve töre, yanlış çıkarımlarla, bizim ... doğal ve makul diye bekleyeceğimiz [mizin] tam tersi bir sonuca varır (ss.127-28) (*köşeli parantez benim*).

Anlatıldığı şekliyle, ölen bir Trobriandlının arkasından onunla yalnızca evlilik yoluyla ilişkilendirilmiş olan yani soy yanlılığıyla gerçek akrabası sayılmayan babatarafı (patrilateral) akrabalarının yas tutması ve yasin törensel havasına tam manasıyla kapılması beklenmektedir. Bu durum, adeta gösteri havasında bir yas performansına kaynaklık eder. Ölenin asıl akrabalarının kara büyüden sakınım amacıyla ölenle temas etmemesine kıyasla evlilikle bağ kurmuş olduğu bu tali akrabalar ise kara büyüün kendilerinden gelmediğini bu teatral yas töreni sırasında ispatlamakla yükümlüdürler. Bu sebeple onlardan ölü ile gösterişli bir temas yaşamaları beklenir:

Fakat ceset uzun süre huzur içerisinde bırakılmaz; şarkıların, yakınmaların ve büyü dualarının kakafonik, korkunç gürültüsüne “huzur” denebilirse eğer. Ertesi akşam ceset yerinden çıkarılır ve kara büyü işareti aranır. ... Mezarın ilk açılışından sonra, henüz gün doğmadan cesetten birkaç kemik çıkarılır; bu anatomik operasyon ölenin oğulları tarafından yapılır, birkaç kemiği kutsal kalıt olarak saklarlar ... Kemiklerin çıkarılıp kutsal kalıt olarak kullanılması bir bağlılık gösterisidir; bunları kokuşmuş cesetten almaksa ağır, mide bulandırıcı, iğrenç bir görev. Töre ölenin oğullarından tiksintilerini bastırıp saklamalarını ve kemikleri temizlerken kokuşmuş maddelerin bir kısmını emmelerini ister (s.130).

Burada Malinowski'nin çarpıcı uslubuyla yas törenini bir üzüntü ifadesi ile ölüm sebebinin araştırıldığı bir tür büyü dedektifliğinin bileşkesi şeklinde anlamlandırdığını görüyoruz. Yas töreni kendi içerisinde ölenin en yakınlarının itidalli ve o kadar yakın olmayan akrabalarının gösterişli performansı arasında bizleri şaşırtacak biçimde ikiye kırılırken kara büyü izinin sürülüşü bir yandan ölünün bedenindeki izlere bakılmasına ve öte yandan kara büyü yapma ihtimali en yüksek olanların kendi masumiyetlerini, belki de oğulların ölünün kemiklerini emmeleri sırasında performatif olarak tepe noktasına çıkan, ispat çabalarına kaynaklık ediyor. Trobriand Adalarında fiziksel babalığın bilinmemesi tartışmasını bu yakın ve uzak akrabalık mevzusunu açmak için kısaca açıklamak yerinde olur. Fiziksel babalığın bilinmemesi, Malinowski'nin Trobriandlı bilgivericilerde fark ettiği, kadının hamile kalmasında ve dolayısıyla çocuğun özünün oluşumunda babanın katkısının bilinmediği veya kabul edilmediği⁶ bir dinsel kozmolojiye karşılık gelir. Burada bu toplumsal kurguya ayrıntılı değinmeyeceğim. Vurgulamak istediğim yalnızca çocuk ile anne arasında soy birliği bulunurken babanın, ifa ettiği sosyal babalığa ve çocuğun bakımındaki rolünden kaynaklanan yanyanalığa dayalı yakınlık bir tarafa aynı soydan olma anlamında çocuğun yabancı olmasıdır. Yabancı durumdaki oğulların mükellefiyetinin yanında dul kalan kadın için de teatral yasin bir performatif beklentisi vardır:

⁶ Sonradan Malinowski'nin etnografisinde ortaya koyduğu Trobriandlıların fiziksel babalığı bilmemelerine rağmen çocukları aslen babaya benzetmeleri verisini yorumlayan Leach (1966), yerlilerin cinsel ilişki ile hamile kalma ve fiziksel babalık arasındaki bağlantıyı aslında bildikleri ama anayanlı soy örgütlenmesinin bekası açısından bunları ideolojik olarak bilmemeyi tercih ettikleri şeklinde bir değerlendirme getirmiştir.

Ceset mezardan ikinci kez çıkarıldıktan sonra gömülür, cenaze nöbeti biter, kalabalık dağılır; ne var ki, bütün bu süre boyunca kocasının yanından hiç ayrılmamış, tek lokma yiyip içmemiş ve yakınmasına bir dakika olsun ara vermemiş olan dul kadın için kurtuluş henüz gelmemiştir. Tam tersine, evinin içinde kurulmuş olan küçük bir kafesin içine girip en katı tabu gözetimi altında haftalarca orada kalır. Kafesten dışarı çıkamaz; yalnızca fısıltıyla konuşabilir; yiyeceklere ve içeceklerle asla kendi elleriyle dokunamaz, kendisini beslemelerini beklemek zorundadır; ışısız ve havasız, karanlıkta hapis kalır; vücudu kalın bir tabaka halinde kurum ve yağla sivanmıştır ve bunlar uzun süre yıkanmaz (s. 131-132).

Malinowski, bu uzun alıntılarda göstermeye çalıştığım gibi yasın toplumsal ifadelerinin arkasındaki törenselliği keskin bir soydan gelme pratiğine ve bunun içerisinde kodlanan büyü ve siyaset anlayışına dayandırmıştır. Bu bağlantılara dair içerdiği kuramsal değer bir yana burada anlatılan yas, toplumsal performansın ortaya konulması anlamında ilgi çekicidir. Burada, James'in (2013) sosyal antropolojiyi bugün üzerinde konumlandırmaya istekli olduğu akışkan ve eylemde birlik kuran formların açık bir izi vardır. James, özellikle siyasetin büyük birlik biçimleri yerine mikro ölçekli siyasal süreçler içerisinde anlamlandırılmaya başlanması ve etnisite gibi küçük grup sınırlarına temas eden kimlik temelli tartışmaların makro ölçekli birlik formlarının değerini azaltması ile sosyal antropolojinin geleneksel katı sınırlı kolektivitelere dayalı açıklama getirme pratiğinin inandırıcı olmaktan uzaklaşmasına ama yine de yeni bir toplumsal form fikrinin hala açıklama amacıyla kullanılabileceğine vurgu yapar. Bugün Durkheimci veya Levi-Strausscu kolektif temsiller veya yapılar üzerinden belirli bir yaklaşım formüle etmenin güçlüklerine dair noktaları ortaya koyarken James, yine de, kolektif formun değerini hatırlamamız gerektiğini belirtir. Ona göre, yeni toplumsal formun temel niteliği törensellik, hareket ve bunların içerdiği iddia edilen dil ötesi deneyimin oluşturduğu yaşamın koreografisi veya koreografik karakteridir. James'e göre, törensellik ve deneyim gibi kavramlar insana dönük açıklama çabasının temellenebileceği yegâne alanlardır. Eylemsellik, onun için, yapısalcı yaklaşımın vurguladığı dilsel ikiliklerin ve bunların içerdiği saflık iddialarının tersine eylemsel çok anlamlılığa ve bunların çoklu yorumlanabilirliğine kapı açmaktadır.

James'e göre zaman ve mekân gibi en temel kategoriler bile tarih boyunca kavramsal değişimler geçirmiştir ve dolayısıyla evrensel gerçeklikler olmaktan uzaktır. Antropolojinin ilgilendiği toplulukların kültürel çeşitliliği dikkate alındığında evrensel insani sınıflamalar için bir kerteriz noktası bulmak mümkün görünmemektedir. Bizim evrenselliğe yakıştırdığımız temiz-kirli, kutsal-antikutsal, aydınlık-karanlık gibi ikili zıtlıklara dayalı sınıflamalar bile toplumlara göre farklı kavramsallaştırılabilmekte ve özünde Batılı bir anlayışın ikiliklerini yansıtmaktadır. James, kültürel göreliliğe işaret eder mahiyette insanların birbirlerine göre konumlanma alanlarına karşılık gelen sınıf ve sınıflama gibi kavramları öneriyor ve deneyimle sınıflamanın altını çiziyor. Bu bir anlamda dil temelli kategoriler üzerinden

düşünmenin yetersizliğine ve uygulama ve alışkanlığa dönük sınıflamanın öneminin altını çizmeye dönük bir yaklaşım. Deneyimsel sınıflama, aynı Connerton'un altını çizdiği (2014) alışkanlık hafızası gibi, neyin, ne zaman ve nerede yapılabilir olduğuna dair kavramsal ve soyut sınıflamaya kıyasla somut ve pratik bir toplumsal mutabakata dayanır. Bu haliyle zaman ve mekân dâhil tüm sınıflamalar bedensel olarak algılanır, işaretlenir ve bir deneyim repertuarı yaratır.

James, sanatsal törensellik ile toplumsal eylemlilik arasındaki bağlantıyı "gündelik dili şarkının ve formel hareketlerin belli bir amaç için damıtılmış hali olarak" (2013, s. 96) görerek kurmaya çalışır. Ona göre, klasik etnografilerde kültürün sorunsuz ve pürüzsüz bir ifade alanı olarak ele alınan ritüeller aslında bir geleneği yansıtmamanın ötesinde tarihin ve siyasetin aktif bir parçası olarak yaşantılanmaktadır. Törenselleşen koreografinin toplumsal yaşama genişletilebilmesi onda insanların niyetlerinin açık veya kapalı bir şekilde okunmasına olanak veren eylemsel düzenlilikler bulunmasındandır. Gluckman'dan bu yana niyet edilenler ve edilmeyenler arasındaki ritüelistik bağlantının muğlaklığı kabul görmektedir. Ritüelleri bir tür dramatisasyon olarak ele alan Gluckman, Güneydoğu Afrika etnografisinde (1965), ritüelistik bir formda kralın tebasının önünde çıplak olarak yürütüldüğünü ve bu aşamada krala dair olumsuz dışavurumların ortaya serilmesini sağlayan kutsal şarkıların söylendiğini aktarır. Gluckman'a göre bu ve bunun gibi "başkaldırı ritüelleri" toplumsal gerilimlerin açığa vurulmasına olanak verip "kontrollü isyanlar" yaratmakta ve bu haliyle kralın meşruiyetinin oldukça dolaylı bir biçimde onandığı bir siyasi ifade kurmaktadır. Malinowski'nin büyü dedektifliği ile masumiyetin ispatı arasında salınan yas töreni anlatısı toplumsal birlik biçimlerinin akış halindeki ifadesine ve gerilimin törenselleşme ilga edilmesine çarpıcı bir örnek sunar.

Sonuç Yerine

Bu kısa değerlendirme yazısında genel anlamda sosyal disiplinler ve özelde sosyal antropoloji içerisinde giderek yükselmekte olan kolektif birlik olma biçimlerine bir tür akış veya oluş halinde yaklaşma eğilimine odaklandım. Bu eğilim veya yaklaşım, somut ve tartışmaya mahal vermeyen sınırlara sahip bir olma halinde değil deneyime yaslanan bir pratik ve eylemlilik içerisinde toplumsal durumu anlamlandırıyor ve grup sınırlarının ve mensubiyetinin hareketli biçimlerine odaklanıyor. Bu doğrultuda toplumsal yaşamın törenselliğine ve dramatisasyonuna vurgu yapan James'in sosyal yaşamın koreografisi kuramını ele aldım. Bunu yaparken sosyal antropolojinin kurucusu Bronislaw Malinowski'nin Vahşilerin Cinsel Yaşamı etnografisinde geniş bir yer ayırdığı Trobriand Adalıların yas törenselliğine başvurduğum ve James'in kuramından oldukça eski bir zamanda yazılmış olan bu anlatıda, hareket halindeki birlik biçimlerine yapılmış öncül bir vurgunun olduğunu iddia ettim. Elbette bu iddia kısa bir yazıda olması muhtemel eksikliklerden muzdariptir ve eleştiriye açıktır. Bunun yanında makalenin hemen başında Malinowski'yi belirli bir bağlam içerisine yerleştirebilmek için sosyal antropolojiye dair birkaç nok-

tanın altı çizildi ve özellikle kültürel görelilik kavramının disiplinler sınırlarını belirlenmesindeki değeri tarihsel bir perspektif içerisinde ortaya konulmaya çalışıldı.

Kaynakça

- Connerton, P. (2014). *Toplumlar nasıl anımsar?* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Davies, C. A. (1999). *Reflexive ethnography: a guide to researching selves and others*. Londra ve New York: Routledge.
- Evans-Pritchard, E. E. (1976). *Witchcraft, oracles and magic among the Azande*. Oxford: Clarendon Press.
- Firth, R. (Ed.) (1957). *Man and culture: an evaluation of the work of Bronislaw Malinowski*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Firth, R. (1989). Second introduction 1988. In B. Malinowski, *A diary in the strict sense of the term* (s. XI-XXXI). London: The Athlone Press.
- Gluckman, M. (1965). *Politics, law and ritual in tribal society*. Oxford: Basic Blackwell.
- Horton, R. (1993). *Patterns of thought in Africa and the west: essays on magic, religion and science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- James, W. (2013). *Törenselsel hayvan: yeni bir antropoloji portresi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Keesing, R. M. (1981). *Cultural Anthropology: a contemporary perspective*. Fort Worth: Holt, Rinehart and Winston.
- Kuper, A. (1997). *Anthropology and anthropologists: the modern British school*. Londra ve New York: Routledge.
- Leach, E. (1966). Virgin birth. *Proceedings of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 1966, 39-49.
- Malinowski, B. (1989). *A diary in the strict sense of the term*. London: The Athlone Press.
- Malinowski, B. (1992). *Kuzeybatı Melanezya'da vahşilerin cinsel yaşamı*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Malinowski, B. (2000). *Büyü, Bilim ve Din*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Monaghan, J. ve Just, P. (2007). *Sosyal ve kültürel antropoloji*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Morris, B. (2004). *Din üzerine antropolojik incelemeler: bir giriş metni*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Morrison, K. (1995). *Marx, Durkheim, Weber: formations of modern social thought*. London: Sage.
- Pala, Ş. (2004). Antropoloji ve onun almeti farikası: katılarak gözlem. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 21(1), 123-141.
- Poliakov, L. (2011). *Ari miti: Avrupa'da ırkçı ve milliyetçi fikirlerin tarihi*. Ankara: Epos Yayınları.
- Wolf, E. R. (2010). *Europe and the people without history*. London: University of California Press.